

TÜRKİYE'DEKİ SAVAŞ MAĞDURU ENGELLİ SURİYELİ MÜLTECİLERİN TOPLUMSAL HAYATA ADAPTASYON SÜREÇLERİ: ÖZEL VE KAMUSAL ALAN ENGELLERİ¹

Mahmut KAYA²

ÖZET

Engellilik, bir yönüyle doğuştan gelen biyolojik temellere dayanırken diğer yönüyle yaşam boyu karşılaşılan çevresel faktörlerle bireylerin sosyal hayatını çok boyutlu etkileyen bir durumdur. Çevresel faktörler sonucu engelliliğin oluşmasında en belirleyici etkenlerden biri şüphesiz ki savaştır. Savaşlarda çoğu zaman savaşın tarafı olan askerler zarar görüp engelli hale gelirken, kimi zaman da siviller savaşın mağduru olup engelli hale gelebilmektedir. Toplumda diğer insanlara göre çeşitli kısıtlılıklar yaşayan engelliler, göç ve savaşın olağan üstü koşullarında birçok problemle karşılaşmaktadır. Bu çalışma Suriye'deki iç savaş sonrası Türkiye'ye göç eden bizzat savaş nedeniyle engelli hale gelen kamp dışında yaşayan mültecilerin toplumsal hayata katılım süreçlerinde yaşadığı uyum sorunlarını ele almaktadır. Çalışmanın yöntemi nitel olup gözlem, derinlemesine görüşme ve örnek olay (vaka) incelemesi teknikleriyle veriler toplanmıştır. Araştırma, bir sınır şehri olan ve göç akınları boyunca en fazla mülteci sirkülasyonunun olduğu Şanlıurfa örnekleminde yapılmıştır.

Araştırma bulgularına göre engelli mülteciler Türkiye'de dil problemi, kira, konut problemleri, işsizlik, geçim problemleri, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlere erişememenin yanı sıra engellilerin muhtaç olduğu araç, gereç ve cihazlardan mahrum kalma ve çevresi tarafından istismara maruz kalma, dışlanma ve damgalanma gibi birçok problemle karşı karşıyadır. Ayrıca mevzuattan kaynaklanan problemler hizmetlerden yararlanmaya engel teşkil ederken, yabancılık duygusundan dolayı engellilerin sosyalleşme mekânı olan kamusal alanlara çıkması güçleşmekte, engelliler eve kapanmaktadır/kapatılmaktadır. Sorunun çözümü için engelli mülteciler konusunun akademik olarak detaylı araştırılması, yasal ve sosyal iyileştirmelerin yapılması gerekmektedir.

Anahtar kavramlar: Göç, Toplumsal Adaptasyon, Suriyeli Mülteciler, Savaş Mağduru Suriyeli Engelli Mülteciler, Şanlıurfa.

¹ Bu makale, 18-19 Şubat 2017 tarihinde Savaş Mağduru Engelliler Uluslararası Zirve Programında sözlü olarak sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

² Yrd. Doç. Dr. Harran Üniversitesi Fen Edb. Fak. Sosyoloji Bölümü, mahmutkaya@harran.edu.tr

ABSTRACT

On the one hand, disability is based on innate biological factors; on the other hand, the social life of individual is also multifariously affected by social/environmental factors encountered by him. Beyond the doubt, one of the most significant social/environmental factors in the formation of disability is war. During war, soldiers often get injured and become disabled; sometimes civilians become war victims and disabled. In comparison with others, disabled people face many serious problems in conditions/times of migration and war. This study deals with the adaptation problems experienced by the refugees who became disabled due to war, living outside the camps in Turkey. The method of study is qualitative and the data are gathered by observation, in-depth interview and case study techniques. This research has been conducted on the samples taken from border city Sanliurfa. According to the research findings, disabled refugees are facing many problems in Turkey. The problems include language, rents, housing problems, unemployment, livelihood problems, Access to education and health, and the deprivation of objects needed to a disabled person. Besides that, they are exposed to abuse, exclusion and stigmatization. The problems stemming from the legislation create an obstacle for the disabled people in the utilization of services. Also, alienated feelings among the disable people make it difficult for them to socialize in the public sphere and forced them to live in isolation at their homes. His study recommends to examine the issues of disabled refugees more academically and make legal and social improvements.

Key Words: İmmigration, Social Adaptation, Syrian Refugees, War Victim Disabled Syrian Refugees, Şanlıurfa.

GİRİŞ

Engellilik olgusu, fiziksel, psikolojik ve sosyal boyutlarıyla iç içe geçen özellikler taşır. Sakatlık, özürülük, engellilik benzeri kavramlar insan anatomisi yönüyle tıbbın alanına girerken toplumun bu özellikleri taşıyan bireylerle ilişkisi, tutum ve davranışları boyutuyla da sosyolojinin konusu haline gelmektedir. Sağlık bakımından sakatlık (impairment), psikolojik, anatomik veya fiziksel yapı ve fonksiyonlardaki bir noksanlığı veya dengesizliği ifade ederken özürülük (disability), bir noksanlık sonucu meydana gelen ve normal sayılabilecek bir insana oranla bir işi yapabilme yeteneğinin kaybedilmesi ve kısıtlanması durumudur. Engellilik (handicap) ise bir noksanlık veya sakatlık sonucunda, belirli bir kişide meydana gelen ve o kişinin yaş, cinsiyet, sosyal ve kültürel durumuna göre normal sayılabilecek faaliyette bulunma yeteneğini önleyen ve sınırlayan dezavantajlı bir duruma işaret eder (Burcu, 2015a, s.148; Kara, 2016, s. 251). Yukarıdaki kavramlar aynı zamanda engelliliğin tarihsel gelişimini de göstermektedir. İlk zamanlarda bir eksiklik ve kusur olarak algılanan engellilik, sakatlık ve özür olarak nitelenirken sonraları gelişen teorik yaklaşımlar ve engelli grupların örgütlülüğünden kaynaklı kazanımları sayesinde önceki tutumlar büyük ölçüde değişmiş ve görece önyargı ve ayrımcılık yüklü olmayan engelli kavramı ön plana çıkmıştır.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) engelliliği, “kişiden ya da bir bütün olarak vücuttan beklenen davranışlar, yetenekler ve görevler olarak ifade edilen normal aktivitelerin yerine getirilmesindeki eksiklik ya da sınırlılık” olarak tanımlamaktadır. WHO'nun uzantısı olan ICIDH (International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps) tarafından genişletilmiş tanıma göre engellilik; sakatlık sonucu bir insanın normal kabul edilenleri yapabilmesinde ve belli bir tavırda beklenen aktivitelerini sergilemesinde gerekli olan performansını gösterme yeteneğindeki yoksunluk ve/veya sınırlılıktır. Dolayısıyla engellilik, bireyin yaşam aktivitelerini sınırlayıcı, kısıtlayıcı zihinsel-fiziksel bozukluklardır ve bireyin yeteneklerindeki ve gücündeki sınırlılık-eksiklik durumudur (akt. Burcu, 2011, s.38).Türkiye'deki engelliler ile ilgili 5378 sayılı kanunun 3.maddesinde ise engelli: “Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey” olarak tanımlanmaktadır (<http://www.mevzuat.gov.tr>).

Engelli çalışmalarına yönelik ülkelerin ve uluslararası kuruluşların ilgisi ve çabaları, bu yöndeki düzenlemelerin iyileşmesine ve işlevsel hale gelmesine katkı sağlamaktadır. Nitekim 2006 yılında benimsenen *Engellilerin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin* (CRPD) amacı şu ifadelerle belirtilmektedir; “tüm engelli insanların temel özgürlüklerden ve bütün insan haklarından tam ve eşit bir şekilde faydalanmasını teşvik etmek, sağlamak, korumak ve insan olmaktan ileri gelen haysiyetlerine yönelik saygıyı arttırmak” (Dünya Engellilik Raporu, 2011).

Engellilerin demografik oranları hakkında farklı değerlendirmeler söz konusudur. Burcu'ya (2015a) göre; engelli sayısı ve engellilik türlerine ilişkin rakamlar çoğu zaman gerçek oranlardan daha düşük gösterilmektedir. Ona göre Avrupa'da 50 milyon civarında ve dünya genelinde ise 500 milyon engelli insan yaşamaktadır. WHO, gelişmiş ülkelerde toplam nüfusun yüzde10'u, gelişmekte olan ülkelerde ise nüfusun yüzde12'sini engellilerin oluşturduğunu kabul etmektedir. Türkiye nüfusunun ise yaklaşık yüzde12'si engelli bireylerden oluşmaktadır. Genel olarak engellilerin yüzde 3,5'i konuşma, yüzde 1,4'ü ortopedik, yüzde 0,6'sı işitme, yüzde 0,2'si görme engelliler, yüzde 1'ini sürekli hastalığı olanlar, yüzde 2'sini eğitilebilir, yüzde 0,3'ünü öğretilen zihinsel engellilerin oluşturduğu varsayılmaktadır (Burcu, 2011, s.39 ; Özsoy vd., 2016, s.70). Dünya Engellilik Raporuna göre, bir milyardan fazla insanın veya (2010 dünya nüfus tahminlerine göre) dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 15'inin bir tür engellilik ile yaşadığı tahmin edilmektedir. Belirli bir ülkede engelliliğe ilişkin durumlar, sağlık sorunlarındaki eğilimler ile trafik kazaları, doğal afetler, çatışma, beslenme ve madde bağımlılığı gibi çevresel ve diğer faktörlerden etkilenmektedir (Dünya Engellilik Raporu, 2011, s.1-2).

Engelliliği açıklayan yaklaşımlarda anahtar vurgu, “bireyler bozukluklara sahip olabilirken, toplumun onları engelleştirilmesi” üzerine geliştirilmiştir (Burcu, 2015a, s.23). Dolayısıyla engellilik, temelde bir yönüyle toplumsallık taşıyan bir karaktere sahiptir. Engellilik ile ilgili çalışmalara bakıldığında temel olarak üç kuramsal yaklaşımdan bahsetmek mümkündür. Bunlar: 1) Tıbbi-Bireysel Model, 2) Sosyal Model, 3) Engelliliğin Sosyolojisi veya Yeti Yitimi Sosyolojisi'dir. Tıbbi-Bireysel Model, 1800'lü yılların ortalarında tıp ve

rehabilitasyon alanlarındaki gelişmelerle birlikte ortaya çıkmıştır. Engelliliği bireylerin içerisinde bulan bu geleneksel yaklaşım, özellikle engelliliği, doğuştan ya da sonradan bireylerin başına gelen “talihsiz” bir durum, yani bireyin kendisinden kaynaklanan bir “eksiklik” veya “hastalık” durumu olarak tanımlamaktadır. Sorunun kaynağı, bireyin kendisi ve onun eksik veya normal işlemeyen bir veya birden fazla organı olarak görülmektedir. Bu yaklaşım, bedendeki eksikliği veya hasarı sorunun kaynağı olarak tanımlarken, normal birey-sakat/engelli olmayan birey ve dolaylı olarak “normal toplum” tanımlarını da peşinen şekillendirmektedir. Tıbbi/Medikal model, tüm engelli bireylerin otomatik olarak ‘kısıtlı’ olduğunu varsaymaktadır. Tıbbi ya da geleneksel bireyci tıbbi söylem, engelli bireylerin sosyal yaşamlarında karşı karşıya kaldıkları sosyal baskı kavramıyla ilgilenmemekte ve engelli bireylerin sosyal, kültürel ve çevresel engellenmelerine odaklanmamaktadır. Diğer bir yaklaşım olan Sosyal Modelin ise engelli hareketleri etrafında 1970’lerde şekillenmeye başladığı özellikle vurgulanmaktadır. Bu hareketler, engellilerin yaşadıkları topluma dair taleplerini dile getirirken, onları aktif bireyler olarak da yeniden tanımlamaya çalışmıştır. Sosyal modelin İngiltere’deki öncüleri olan Vic Finkelstein ve Mike Oliver, sakatlığın/engelliliğin (disability) bireylerin bedenen eksikliğinden veya hasarından (impairment) ziyade, içinde buldukları toplumsal çevreden kaynaklandığını ve bu çevrenin sakatlar için çeşitli toplumsal “engeller” çıkardığını ileri sürdüler. Son dönemin feminizm, beden, post-yapısalcılık ve fenomenoloji tartışmalarından esinlenen engellilik çalışmaları ise tıbbi-bireysel modelin ve sosyal modelin aslında sakatlık/engellilik üzerine kartezyen bir ikiliği birlikte yeniden ürettiğini belirtmektedir. Tıbbi-bireysel model engelliliğin biyolojik-bedensel kısmıyla ilgilenirken, sosyal model bu kısma hiç girmeden engelliliğin toplumsal inşasına yani egemen toplumsal pratiklerin oluşturduğu engellere ağırlık vermeye çalışmıştır. Böylece bedensel kısım, biyolojik doğal kısım olarak teyit edilmiş, tıbbın ve rehabilitasyon teknik ve teknolojilerinin alanına terk edilmiş olmaktadır. Ancak son zamanlarda beden üzerine yapılan tartışmalarda, bedenin basit anlamda “biyolojik” ya da “doğal” olarak değerlendirilemeyeceği, bedenin her zaman toplumsal olarak inşa edildiği vurgulanmaktadır. Böylece engelliliğin sosyolojisi diyebileceğimiz yeni bir yönelim oluşmaktadır (Burcu, 2015a; Burcu, 2015b; Ankan, 2002; Tuğan, 2014). Olkin ve Pledger, engelli çalışmalarını, “engelliliği evrensel bir insani durum olarak meşrulaştırmaya çalışan disiplinler arası bir alan” olarak tarif ederler. Onlara göre, bu disiplinler arası koalisyonda sosyoloji, tıp, antropoloji, siyaset, hukuk edebiyat vb. disiplinler bulunmaktadır (akt. Meşe, 2014a, s.84). Engellilik, disiplinler arası incelenecek bir konu olmanın yanı sıra sosyolojik bir olgu olarak birçok açıdan ele alınabilir. Bu çalışmada ise engellilik, Suriyeli göçmenler bağlamında betimsel bir tarzda ele alınmaktadır. Suriye’deki iç savaş sonrası Türkiye’ye göç eden ve bizzat savaş nedeniyle engelli hale gelen kamp dışında yaşayan mültecilerin toplumsal hayata katılım süreçlerinde yaşadığı uyum sorunları çalışmanın odak konusudur. Türkiye’ye kitlesel Suriyeli göçü yeni bir durum olup göç nedeniyle gelişen engelli mülteciler konusu da araştırma açısından önem arz etmektedir. Araştırma, bir sınır şehri olan ve göç akınları boyunca en fazla mülteci sirkülasyonun olduğu Şanlıurfa örneğinde yapılmıştır. Çalışmanın yöntemi nitel olup gözlem, derinlemesine mülakat ve örnek olay (vaka) incelemesi teknikleriyle veriler toplanmıştır. Mülteciler ve özellikle de engelli mülteciler üzerine araştırma yapmanın zorluğunu belirtmek gerekir. Nitekim engellilere ulaşım, engellilerin görüşmeyi kabul etme durumları, veri toplama gibi zorluklar alanda yaşanılmış ve bu zorluk vaka sayısını etkilemiştir. Bu bağlamda

savaş sonucu engelli hale gelmiş ve tercüman aracılığıyla görüşmeyi kabul eden 7 vakaya³ ulaşılmış ve onların yakınlarıyla temasa geçilerek veriler derlenmiştir. Ayrıca engelli kişilere yönelik hizmet veren Suriye kökenli dernek temsilcileri ile görüşmeler yapılmış, yine ildeki yerli engelli dernek yöneticileri ve üyeleri, Aile Sosyal Politikalar İl Müdürlüğündeki uzman personel ve Şanlıurfa Büyük Şehir Belediyesi Engelli Koordinasyon merkezi yöneticileri ile görüşme yapılmış böylece hem engellilerin problemlerini tespit etme hem de diğer engelli gruplarla karşılaştırma imkânı elde edilmiştir. Suriye’deki iç savaştan dolayı gelişen uluslararası göçler, başta sınır illeri olmak üzere Türkiye’nin birçok şehrine yayılmış durumdadır. Göçün en yoğun gerçekleştiği şehirlerden biri de Şanlıurfa’dır. Bu bağlamda araştırma merkezi olarak Şanlıurfa ili tercih edilmiştir.

Şanlıurfa’daki Suriyeli Mülteciler

Göç ve göçmenlik, tarihsel olarak Türkiye’de yeni bir olgu olmamakla birlikte Arap Baharının etkisiyle gelişen sosyal hareketler göçün tekrar ülke gündemine girmesine neden olmuştur. Özellikle komşumuz Suriye örneğinde iç savaşa dönüşen halk eylemleri, Türkiye’ye daha önce tarihinde görülmemiş boyutta yoğun kitlesel göçlerin akışına yol açmıştır. 2011 yılından itibaren çeşitli aralıklarla Suriye’den Türkiye’ye gerçekleşen kitlesel göçler, toplumsal, ekonomik, demografik, kültürel vb. düzeyde birçok farklı problemin gelişmesine de zemin hazırlamıştır. 2017 yılı itibariyle Türkiye’de bulunan Suriyeli sığınmacı sayısı 3.208.131 kişidir.⁴ Bir sınır şehri ve Suriye toplumu ile akrabalık bağları olan Şanlıurfa da söz konusu göç akınlarında göçmenlere ev sahipliği yapmaktadır. Suriyeli göçmen sayısı, göç akınları ve geri dönüşlere bağlı olarak sürekli değişmektedir. Örneğin 2016 Nisan ayında Şanlıurfa, barındırdığı 401.102 göçmen ile İstanbul, Hatay, Gaziantep, Kilis ve diğer sığınmacı yerleştirilen illeri geride bırakarak ilk sırada yer almaktadır (Kaya, 2015). 2016 yılının Ekim ayında Şanlıurfa’daki 1.892.320 nüfusa karşın Suriyelilerin sayısı 397.038’dir. 2017 Ekim ayı itibariyle ise söz konusu oran 445.584 kişidir.⁵ 31 Aralık 2016 TÜİK sayımlarına göre Şanlıurfa nüfusu 1.940.627’dir. Şehirdeki göçmen oranına bakıldığında göçmenler, şehir nüfusunun yaklaşık yüzde 22’sine denk gelmektedir. Nüfusuna oranla İstanbul mültecilerin yüzde 3’ünü barındırırken Şanlıurfa nüfusuna oranla mültecilerin yaklaşık yüzde 22’sini barındırmaktadır. Mülteci sayısı bakımından Şanlıurfa (445.548 kişi), İstanbul’dan (511.380 kişi) sonra ülkedeki en çok mülteci barındıran ikinci il olup tüm illerden daha fazla göçmene ev sahipliği yapmaktadır.⁶ Söz konusu mültecilerden⁷ 76.396 kişi kamplarda kalırken kamp dışında ise

³Örnek olay incelemesini diğer tekniklerden ayıran temel özellikler ilgilenilen olay(vaka) sayısı ve her olaydan elde edilen bilgi düzeyidir. Bu teknik, bir veya birkaç olayla sınırlı olan ve bu olaylardan geniş çaplı derinlemesine bilgi toplamayı içerir. Örnek olay bir kişi olabileceği gibi bir olay veya bir bölge de olabilir. Bkz. Aysin Koçak TURHANOĞLU vd., Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri, Ed. Temmuz Göç Savran., Eskişehir: TC. Anadolu Üniversitesi, 2012, s.93.

⁴http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik, Erişim Tarihi: 05.10.2017. İstatistik 28.09.2017 tarihine aittir.

⁵http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik, Erişim Tarihi: 05.10.2017. İstatistik 28.09.2017 tarihine aittir.

⁶http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik, Erişim Tarihi: 05.10.2017. İstatistik 28.09.2017 tarihine aittir.

368.188 kişi yaşamaktadır. Ancak alanda çalışan STK temsilcilerine göre Şanlıurfa'da 500. binden fazla Suriyeli göçmenin yaşadığı tahmin edilmektedir. Şanlıurfa'ya yerleşen göçmenlerin köken şehirleri farklılık göstermektedir. Görüşmelerde elde edilen bilgilere göre Suriye'nin Afrin, Deyruzzor, Haseke, Halep, Kobani ve Rakka gibi farklı yerlerinden gelen göçmenlere rastlamak mümkündür.

Şanlıurfa'da savaş mağduru olan engelli mültecilerle ilgili sağlıklı bir istatistik bulunmamaktadır. Engelli mülteciler, hem sivil hem de iç çatışmalarda savaştan milislerden oluşmaktadır. Engelliler, farklı yaş ve cinsiyet kategorilerindedir. Savaş mağduru mülteci engellilerde bedensel, görsel, işitsel, dil ve konuşma bozukluğu gibi engel türleri gözlemlenmiştir. Suriye kökenli bir dernek olan İnsan derneği başkanının verdiği bilgilere göre ayda yaklaşık 200 savaş mağduru derneklerine müracaat etmektedir. Derneğin 2016 yılı istatistiklerine göre ilde kendilerinden hizmet alan 1500 engelli vardır. Bu kişilerde bedensel engeller, çoklu uzuv kayıpları ve felçlik bulunmaktadır. Ayrıca psikolojik travmalar, korkudan dolayı konuşma yetisini kaybetme, ümitsizlikten dolayı intihara teşebbüsler söz konusudur(Yasin, İnsan Derneği Başkanı, kişisel görüşme, 21.01.2017).

Türkiye'deki Savaş -Mağduru Engelli Mültecilerin Toplumsal Hayata Adaptasyon Süreçleri

Engellilik, doğuştan olabileceği gibi doğum esnası, sonrası veya çevresel faktörlerden de meydana gelebilir. Savaş, sel, deprem, salgın hastalık gibi birçok faktör sonucu insanlarda kalıcı engeller oluşabilmektedir. Fiziksel veya zihinsel olarak engellilik yukarıda sayılan nedenlerden oluşabileceği gibi söz konusu fiziksel veya zihinsel durumun sosyal ilişkilerde güç, iktidar, eşitsizlik, damga veya dışlama konusu olması tümüyle toplumsal bir inşadır. Nitekim sosyal söylem, engelliliği toplumsal olarak üretilen bir kategori ve beden dışındaki bir dizi ilişkili deneyim olarak anlamaya çalışır. Dolayısıyla engellilik, toplumda yaşayarak dönüşen bedendir. Engelli birey, toplumun tanımladığı tutum ve normlar yoluyla engellileştirilmektedir. Engelliliği sosyal söylem ile ele alan açıklamalar, engellilik durumunun bireyi temsil eden tek bir özellik olmadığını ve bireyin kimliğinin birçok önemli belirleyicilerinden biri olduğunu kabul ederek sosyal faktörlerle birlikte bireyi ele alır (Burcu, 2015b, 326). Sherry, engellilik sosyolojisi açısından ele alınması gereken soruları belirlerken engelli bireylere yönelik tutumlar, toplumun engelli bireyleri nasıl desteklediği ya da sınırladığı, ailelerin engelli bireylerin ihtiyacını nasıl giderdiği, toplumsal cinsiyet kalıpları, iş ve istihdam imkânları, yasal düzenlemeler ve sağlık düzenlemelerinin engellilere etkisi gibi birçok konunun sosyolojik bağlamda incelenebileceğini belirtmiştir (akt. Burcu, 2015a, s.40-42).

Engelliler, birçok alanda problemlerle karşılaşmaktadırlar. Gündelik yaşamlarında, işe girişte, çalışma ortamında, eğitimde, sağlık kurumlarında, aile içinde, evlilikte, sokakta, ulaşımında, alışverişte, eğlencede, kendi aralarında, ev kiralarken ve daha birçok konuda önemli ayrımcılık örnekleri yaşamaktadırlar. Ayrımcılığın maddi temeli, doğal ve toplumsal yaşamın

⁷Kamp ve çadır kentler şunlardır; Ceylanpınar Çadırkenti, Akçakale Çadırkenti, Harran Konteyner kenti, Viranşehir Çadır kenti, Suruç Çadır kenti.

İçerdiği farklılıklar olmakla birlikte, farklı olanlar arasındaki güç eşitsizliği ayrımcılığa giden yolun ikinci önemli ayağını oluşturmaktadır. Üçüncü önemli ayak ise ayrıma tabi tutmanın bireysel, grupsal, toplumsal, siyasal vb. alanlarda “avantaj” sağlamasıdır. Bilgisizlik, bilinçsizlik ve duyarsızlık da ayrımcı uygulamalara yol açan diğer faktörlerdir (Karataş, 2002, s.4,9). Söz konusu ayrımcılık faktörleri, engelli bireyin psikolojik ve toplumsal hayatını yakından etkilemekte ve birey yaşadığı travmalar sonucu ilişkilerinde de çeşitli çıkmazlara girebilmektedir. Çoğu zaman toplumun bireye yönelik yaklaşımları ise yeni engeller ve sosyal problemler olarak açığa çıkmaktadır. İşin bu kısmında sosyolojik analizler önem kazanmaktadır. Engellilik sosyolojisinin kuramları, en genel olarak engelliliği refah devleti, bağımsız yaşam, sosyal baskı, etiketlenme, dışlanma, ayrımcılık, işlevsel olma, güç, engelliliğin meşrulaşması, sosyal inşa gibi kavramlar odağında incelemiştir. Engellilik sosyolojisinin ana akım kuramlarında, engellilik ve engelli birey olma sosyal bağlam içinde tartışılır ve her bir kuramın da kendine özgü çözümlenmeleri dikkat çekicidir (Burcu, 2015b, s.327). Bu çalışmada da engelli mülteci bireyler, sosyolojinin temel kavramları olan kamusal alan ve özel alan bağlamındaki uyum problemleriyle ele alınmaktadır. Bu bağlamda engelli bireyin gündelik ve toplumsal yaşantısını zora sokan faktörleri iki başlıkta ele almak mümkündür. Bunlar, birey ve onun ailesini kapsayan *özel alan* diğeri ise bireyin toplumsallığını belirleyen *kamusal alan*’dır. Kamusal alan, özel alan ayrımı, Yunan Felsefesinde siyasetin kamusal dünyası ile aile ve ekonomik ilişkilerin özel dünyasına dayanır (Marshall, 1999). Yunan şehir devletinde, özgür vatandaşların ortak kullandığı *polis*’in alanı (kamusal alan) tek tek şahıslara ait olan *oikos*’un (ev) alanından kesin olarak ayrılmıştır. Özel alan, eve ait olandır, kamusal hayat ise pazar meydanında, *agora*’da cereyan eder. Özel alan, devlet aygıtının dışında olmayı ifade ederken kamusal alan özel varlıkların karşısı olarak devlete ilişkin olanı ifade eder. J. Habermas (2012), kamusal alanı yurttaşların eşit bir biçimde eleştirel ve rasyonel tartışma ortamında katılım sağladığı alanlar olarak tasvir eder. Diğer bir deyişle kamusal alan, bireyin ev dışı faaliyetlerini kapsayan toplumsal değer ve normların yanı sıra devlet tarafından konulan yazılı kurullarla şekillenen tüm platformlara karşılık gelen alanlardır. Her birey, söz konusu bu iki sosyal düzlemde yaşar. Tutum ve davranışları bu alanların yapısına göre şekillenir. Birey, özel alanda görece özgür ve daha az normla yüzleşirken kamusal alanda birlikte yaşamının getirdiği yükümlülüklerle görece daha çok kısıtlılıklarla yüzleşir. Dolayısıyla her birey için mevzu bahis olan özel ve kamusal alanlar, bir yandan bireyi inşa ederken diğer yandan birey de her iki alana çeşitli şekillerde katkı sağlayarak bir inşa çabası sergiler. Karşılıklı etkileşimin olduğu bu alanlar, aynı zamanda bireyin toplumsal süreçlere katılımı ve uyumunu da belirlemektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, Sosyoloji literatüründeki özel alan ve kamusal alan kavramları dikkate alınarak Türkiye’deki savaş mağduru engelli göçmenlerin toplumsal adaptasyon süreçleri betimsel olarak ele alınmaktadır. Türkiye’ye sığınan Suriyeli göçmenlerin toplumsal kabul ve uyum konusu hem yerli halk hem de göçmenlerin huzur ve barış içerisinde birlikte yaşamaları bağlamında kritik önemdedir. Aynı durum, savaş mağduru engelli göçmenler için de geçerlidir. Üstelik engelli göçmenler, diğer göçmenlere nazaran psikolojik olarak daha hassastır. Bu nedenle onların toplumsal adaptasyon süreçlerinin incelenmesi sosyolojik olarak daha da önemli hale gelmektedir. Türkiye’deki savaş mağduru engelli göçmenlerin toplumsal adaptasyon süreçlerinde karşılaştığı engelleri iki ana başlıkta ele almak mümkündür. Bunlar; bireyin şahsi dünyası ve ailesini kapsayan özel alan, diğeri de çeşitli norm ve değerlerle

belirlenmiş toplumsal ilişkiler alanı olan kamusal alandır. Özel alanı bireysel düzeydeki ben ve ikinci özel alan olan aile ile sınırlandırmak mümkündür. Kamusal alan ise hem toplumun hem de devletin dahil olduğu ve bireyin ilişkilerini etkilediği ortak alandır.

1-Özel Alan Engelleri

A- Bireysel Düzeydeki Engeller

Engellilik, en temelde bireyin bedensel ve ruhsal yapısı üzerinde etkili olan bir olgudur. Özellikle göç, yerinden edilme ve savaş nedeniyle engelli hale gelen bireylerde psikolojik düzlemde engellilik ile birlikte çok yönlü sorunlar da eşlik eder. Bu sorunlar, toplumsal uyumu da zorlaştırmaktadır. Türkiye'deki savaş mağduru engellilerle yapılan görüşmelerde dil problemi, yabancılaşma duygusu, içsel damgalama ve psikolojik bunalım kaynaklı bireyi toplumsal süreçlerden alıkoyan faktörler ön plana çıkmıştır.

Yerinden edilmiş kişilerin en sık karşılaştığı problem, sığındıkları yerdeki dili bilmemektir. Türkiye'deki Suriyeliler üzerine yapılan birçok araştırmada dil bilmeme, toplumsal entegrasyonun önündeki en temel engel olarak öne çıkmaktadır.⁸ Birçok Suriyeli göçmen gibi savaş mağduru engelli Suriyeliler için de dil bilmeme, toplumsal hayata katılımı engelleyen bir bariyerdir. Görüşmelerde dil bilmemekten kaynaklı sosyal alanlara çıkışın ertelendiği görülmektedir.

Yabancılaşma hissi, engelli mültecileri etkileyen diğer bir unsurdur. Yaklaşmaya çalıştığı grubun onu kalıcı olarak kabul etmesi ya da ona tahammül etmesi için çabalayan kişi olarak yabancı, her ne kadar toplum dışında bir aktör olarak görülse de sosyolojik anlamda bir grubun unsurudur ancak grup içindeki üyeliği hem dışında olmayı hem de onunla yüzleşmeyi içerir (Schütz, 2016, s.35;Simmel, 2016, s.28). Yabancılaşma olgusu bağlamında Türkiye'ye sığınan göçmenler, belirli oranda dışlanma ve çeşitli problemlerle yüzleşme süreçlerini yaşayabilmektedir. Türkiye ve Suriye belirli ölçüde ortak bir tarihsel ve kültürel belleği paylaşmalarına rağmen engelli mülteciler kendilerini yabancılaşma duygusundan kurtaramamaktadır. Görüşmelerde Şanlıurfa'nın Halep ve Rakka ile birçok benzer özellik taşımasına rağmen engellilerde belirli ölçüde yabancılaşma duygusunu his ettikleri bu nedenle eve kapandıkları tespit edilmiştir. Haftada ancak iki üç defa dışarı çıkabilen engelliler, evde sıkıldıklarını belirtmişlerdir. Dışarı çıkmamalarının sebebi olarak dil bilmeme ve kendilerini yabancı hissetme gerekçesi öne sürülmektedir (Ali, Nadir, Ömer, Muhalif Savaşçılarla kişisel görüşme, 21.01. 2017). Bu durum, sosyalleşmenin önündeki temel engeller arasındadır.

Damgalanma, engellilerin en yaygın karşılaştığı durumdur. Sosyal gruplar içerisinde çeşitli topluluklar birtakım niteliklerine göre damgalanırlar. Damga (Stigma) terimi, tarihsel

⁸Bkz. ORSAM (Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi), Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri, ORSAM Rapor no: 195, Ocak 2015.,AFAD Başkanlığı, Türkiye'deki Suriyeli Kadınlar Raporu, Ankara, 2014., Mahmut Kaya, Ebru H. Orhan Demirağ., "Türkiye'deki Suriyeli Kadın Sığınmacıların İş Piyasasındaki Çalışma Koşullarına Sosyolojik Bir Bakış: Şanlıurfa Örneği", Edt. H. M. Paksoy, K. Sarıçoban, Ö. Özkan, E. Yildirimci,II. Uluslararası Ortadoğu Konferansları: Ortadoğu'daki Çatışmalar Bağlamında Göç Sorunu. Bildiri Kitabı. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Matbaası, 2016.

süreçte kişinin ahlaki statüsünde olağan dışı ve kötü şeyleri ifşa etmeye yönelik bedensel işaretler için kullanılmıştır. Erving Goffman (2014), üç tür damgadan bahseder. Bunlar beden kaynaklı farklı fiziki deformasyonlar, zayıf irade ve etnolojik damgalardır. Damgalı birey, gözden düşürülmüş itibarsızlaştırılmış kimsedir. Damgalama, bedensel engellerden dolayı toplum tarafından yapılabileceği gibi bireyin kendisi de bu damgalamayı kabullenerek kendini damgalı biri olarak düşünebilir ve damgayı içselleştirebilir. Damga üzerine oluşan literatürde iki farklı damgadan bahsedilmektedir. Birincisi, damgalanmış bireyler tarafından deneyimlenen ayrımcılığa işaret eden etkin damga (enacted stigma), diğeri ise hissedilen damgadır. (felt stigma). Hissedilen damga Goffman'ın courtesy stigma olarak ifade ettiği veya affiliate stigma olarak da adlandırılan ikincil/dolaylı bir damgadır. Bu ifade ile engelli bireye yönelik damgalamanın aile üyelerine de yayılarak onları olumsuz yönde etkilediği anlatılmaktadır (Meşe, 2014b, s.546).Savaş mağduru mültecilerin büyük kısmı vücudunun bazı bölümleri deforme olmuş bedensel engellidir. Birçoğu, bedensel kayıplarla toplum içerisinde yaşamına devam etmektedir. Engeli bedensel bir damga olarak gören Suriyeli engelli mültecilerde bu durum kendi kendini damgalama olarak tezahür etmektedir. Diğer bir deyişle damga dışsal, sosyal bir durum iken bireyin bunu kabullenışı ile içsel, bireysel hale dönüşür. Bu da bireyde normal dışı birçok probleme yol açar. Sahada da karşılaşıldığı üzere bedensel engel, bireysel açılarından utanılacak bir kusur gibi algılanmakta, sosyalleşmeyi engelleyici tutumlar geliştirilmektedir. Bunun sonucunda bedensel eksiklik özgüvene ket vurmakta ve toplumsal süreçlere katılımı önemli derecede zayıflatmaktadır.

Dil bilmeme, yabancılık duygusu ve damgalama psikolojik travmaların tetikleyicisi olmaktadır. Suriyeli sığınmacılar üzerine yapılan araştırmalarda, göç ve zorla yerinden edilme ve savaşın travmasına bağlı ruhsal ve uyum sorunlar olarak anksiyete, depresyon, uyku bozuklukları, intihar eğilimi; post travmatik stres bozukluğu sendromu; titreme, baş dönmesi, korkular, eski görüntülerin sık sık hatırlanması; öfke, tedirginlik, umutsuzluk; stres ve emosyonel durumdan kaynaklı somatik semptomlar (migren, bulantı, sırt ağrısı ve mide problemleri); kişiler arası ve evlilik ilişkilerinde sorunlar; ev içi ve sokak şiddeti; alkolizm, ilaç bağımlılığı gibi birçok problem tespit edilmiştir (Türk Tabipler Birliği, 2014). Engelli bireylerin çoğunda karşılaşılan ruhi buhranlar, birçok psikolojik hastalığı tetiklemekte bu da bireyin sosyal adaptasyonunu olumsuz etkilemektedir. Anksiyete bozukluğu ve depresyon en yaygın psikolojik vakalar olarak sahada görülürken, koşullarını ağır ve dayanılmaz bulup intihara teşebbüs eden vakalar görüşmelerde tespit edilmiştir.⁹ Burcu'nun (2015a) da belirttiği gibi engelli bireyin sosyal grup içinde yaşadığı izolasyon bireyin ölüm düşüncesini pekiştirebilir. Bunun nedeni engelden ziyade engele yüklenen sosyal ve kültürel anlamların bireyde oluşturduğu acı ve kederdir. Benzer şekilde ev alanında, kapalı mekânlarda kalma ve engelin oluşturduğu moral bozukluğu sigara ve ilaca yönelimi arttırmaktadır. Savaşta yaralanıp ayağı dizden kesilen mülteci bir genç, sigaraya başladığını ve günde bir paket içtiğini beyan etmiştir. Ayrıca psikolojik buhranı hafifletmek için sakinleştirici ilaçlar da çok sık kullanılmaktadır.

⁹İnsan derneği başkanı, savaş nedeniyle yatalak olan bir hastanın girmiş olduğu bunalım sonucu intihara giriştiğini bildirmiştir. Aynı şekilde bomba sonucu bacağını kaybeden Vail de yaşadığı bunalım sonucu intihara kalkışmıştır. Kişisel görüşme, 18 Ocak 2017.

B-Aile Düzeyinde Engeller

Özel alanın diğer bir boyutu bireyin içerisinde yaşamını sürdürdüğü ev ortamındaki ailesidir. Aile, sahip olduğu kültürel birikimle engelli bireye ilişkin kültürel anlamları üreten ya da yeniden inşa eden, aktaran önemli, bir sosyal kurumdur. Aile bu işlevi yerine getirirken sosyal ilişki ağı içinde ve engelli çocuk, engelli ebeveyn ve çocuk ve kardeş ilişkileri oldukça önemlidir (Burcu, 2015a, s.95). Engelli bireyin karşılanması gereken çoklu ihtiyaçları aileler için çoğu zaman büyük problemlerin kaynağı olabilmektedir. Özsoy ve arkadaşlarının yaptığı bir araştırmada ailelerde yaşanan sorunlar incelendiğinde; ailelerin yüzde 37,3'ünün sosyal çevreden destek görmeyi hiçbir zaman, yüzde 44,5'i suçlama ve suçlanma duygusunu nadiren, yüzde 39,1'i aile sorunları hakkında düzenli olarak konuşma ve danışmanlık ihtiyacı hissetmeyi ara sıra yaşadıkları saptanmıştır. Ailelerin yüzde 45,5'i çocuğun tedavi aşamasındaki zorlukları, yüzde 43,6'sı hayal kırıklığını, yüzde 41,8'i çocuğun engeli hakkında davranışını kontrol etmede zorluk çekmeyi çoğu zaman, yüzde 54,5'i gelecek kaygısını, yüzde 48,2'si çocuğa ilişkin sürekli bir kaza yada yaralanma korkusunu her zaman yaşadıkları saptanmıştır (Özsoy vd., 2006, s.73). Ailelerin yapısı ve aile bireylerinin tutum ve davranışları da savaş mağduru engelli mültecilerin sosyal uyumunu etkilemektedir. Alanda yapılan araştırmada ailenin ekonomik durumu, geçim problemi, ailenin eğitim düzeyi ve engellilik bilinci, barınma/konut koşulları, aile düzeyindeki mültecilik duygusu, sosyal destek ağlarından mahrumiyet engellilerin adaptasyonu önündeki engeller olarak gözlemlenmiştir.

Suriyeli göçmenlerin büyük bir kısmı devlet, sivil toplum kuruluşları ve gönüllü kimselerin yardım ve destekleri ile geçinmektedir. Engellilik, beraberinde ekonomik bir külfet getirdiğinden engelli ailelerinin düşük gelir düzeyi bireyleri zorlamaktadır. Alanda gözlenen engelli mülteci aileler, yardıma bağımlı yaşamaktadır. Şanlıurfa'da iş imkânlarının kısıtlı olması bağımlı yaşama ilişkisini daha da güçlendirmektedir. Ekonomik kısıtlılık ve yoksulluk, savaş mağduru engelli mültecilerin sosyalleşmesinin önünde önemli bir engel olarak dikkat çekmektedir.

Ailenin eğitim düzeyi ve engellilik bilinci de engellileri çok boyutlu etkileyen faktörler arasındadır. Ayrıca engelli bir çocuğa sahip olmak toplumda ve engellilik çalışmaları literatüründe stres, depresyon, kaygı, tükenmişlik, zayıflık, güçsüzlük veya çaresizlik yaratan bir durum gibi görülmektedir (Meşe, 2014b, s.547). Şanlıurfa'da yaşayan engelli mülteci aileleri, önemli ölçüde engellilik bilinci ve kültüründen yoksun olup engelli bireyler, ailelerde çaresizlik ve stresin önemli bir kaynağı olarak kabul edilmektedir. Çünkü Suriye'deki savaş, altı yıllık bir geçmişe dayanmaktadır. Dolayısıyla aileler savaş sürecinde engelli insanlarla birlikte yaşama tecrübesi kazanmış olup bu süre engellilik bilinci ve kültürü açısından görece kısa bir süredir. Söz konusu sürenin kısa olması ve göç koşulları, engellilik olgusunu anlama ve problemlerle baş etme stratejisi geliştirmek için koşulları zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla bilinçsiz ailelerin engellilere tahammül ve hoş görüsünde problemler söz konusudur. Nitekim bazı ailelerin engellilere şiddet, kötü tutum ve davranışlar sergilediği alanda çalışan dernek temsilcilerince aktarılmaktadır. (Ahmet, kişisel görüşme, 07.01. 2017, Yasin, İnsan Derneği Başkanı, kişisel görüşme, 21.01.2017, Ali, İHH yardım gönüllüsü, kişisel görüşme, 25.01. 2017) Ayrıca öz bakım ihtiyaçlarını tam olarak yerine getiremeyen engellilerin aileleri bu konuda eğitimi

değildir. Tüm bu durumlar engellilerin psikolojisini bozmakta aileler de söz konusu durumdan dolayı huzursuzluk ve gerginlik yaşamaktadır.

Engellilerin yaşamlarını sürdürmek için birtakım özel araç ve gereçlere, özel mekânlara ihtiyaç duyduğu açıktır. Suriyeli göçmenlerle beraber kira konusu özellikle sınır illerinde önemli bir problem olmuştur. Düzensiz gerçekleşen kitlesel göç zaten kiralık evlerin problem olduğu Şanlıurfa’da sorunun daha da kronik ve istismara açık hale gelmesini sağlamıştır. Evlerin pahalılığından/yetersizliğinden ve yoksulluktan dolayı birkaç aile bir araya gelerek ambar, bodrum ve dükkân gibi izbe, salaş yerlerde ikamet etmek zorunda kalmakta böyle bir imkânı olmayanlar ise çadır ve branda ile sığınacak barınaklar kurmaktadır (Kaya, 2015, s.272). Benzer durum engelli mülteci aileler için de söz konusudur. Görüşme yapılan kişi ve aileler kirada olup engelliler için uygun olmayan ev koşullarında yaşamaktadır. Yardım gönüllüsü Ahmet’in verdiği bilgilere göre barınma koşulları, Harran bölgesindeki engelli mültecilerin temel sorunlarından biridir. Ona göre birçok engelli aile çadırdaki kalıyor (Ahmet, kişisel görüşme, 07.01. 2017). Yapılan gözlemlerde yatak odası, tuvalet, banyo gibi mekânların engellilerin kullanımı için fiziksel elverişlilikten yoksun olduğu tespit edilmiştir.

Göç, sosyal hareketlilikle birlikte mekân değişimi ve hane bağlarının kopmasını da kapsar. Bu durum kişiyi birtakım psiko-sosyal problemlere maruz bırakan “yabancı” ve “marjinal” konumuna sürükleyebilir. Yerel değerlere ve geleneklere bağlı olmayan, ruhsal dengesizlik, huzursuzluk ve gerginlik yabancı ve marjinal insanın temel eğilimleri olarak ortaya çıkar (Park, 2016, s.69-82). Zorla yerinden edilme ve göç sürecinde sosyal destek ağlarını büyük ölçüde yitiren göçmenlerin yabancı ve marjinal kişiliğe kayması adeta kaçınılmaz olur. Engelli birey ve aileler de söz konusu süreçlerden etkilenmektedir. Aile bütünlüğünün bozulması, akrabalık ağlarının kopuşu sosyal destekten mahrumiyeti beraberinde getirir. Diğer yandan gerek uluslararası, gerekse yerel engelli destek ağlarından ve kurumlardan haberdar olmama ve bu tür hizmetlerden yararlanamama mültecilik duygusunu pekiştirmekte, toplumdan izolasyonu derinleştirmektedir. Bu da sosyal, sportif ve sanatsal etkinliklere katılımı imkansız kılmakta önemli bir sosyalleşme ve rehabilitasyon alanı olan söz konusu etkinliklerden yoksunluğu beraberinde getirmektedir.

2-Kamusal Alan Engelleri

Kamusal alan, ev dışı mekânlara/ortamlara karşılık gelir. Bu alan toplum ve devlet merkezli norm ve kuralların etkisi altındadır. Fiziki olarak diğer insanlarla etkileşim ve iletişimin mekânı ve çeşitli hizmetlerin sunulduğu kamusal alan aynı zamanda söz konusu mekânların kullanımı ve buradaki ilişkilerin şeklinin önemli bir boyutunun yasal normlarca belirlendiği alandır. Kamusal alanda hem yasa koyucu otorite olarak devlet hem de norm ve değerlerin diğer bir kaynağı olan toplum, engelli bireyler için çeşitli imkân ve kısıtlıklara zemin hazırlar. Dünya Engellilik Raporuna göre (2011, s. 2-4) insanları engelleyen faktörler şöyle sıralanmıştır: Yetersiz politikalar ve standartlar, olumsuz tavırlar, yeterli hizmet sağlanmaması, hizmet iletimi sorunları, yetersiz finansman, yetersiz erişilebilirlik, danışma ve katılım yetersizliği, veri ve bulgu yetersizliği. Bu çalışmada kamusal alandan kaynaklı engeller olarak ise şunlar tespit edilmiştir: Engelli mevzuatı, temel hizmetlere erişememe, sosyal dışlanma ve

yabancılık, fiziksel çevrenin kısıtlılıkları, şiddet ve istismar, engelli STK'lar ve yerel kurumların bilinmemesi ve merdiven altı derneklerin fırsatçılığı.

Engelli mevzuatı, Türkiye'deki engelliler açısından önemli bir gelişme kaydetmesine karşın engelli göçmenlerin hukuki olarak mülteci sayılmamasından dolayı mevzuattan kaynaklı çeşitli mahrumiyetleri söz konusudur. Savaş mağduru engelliler, çeşitli zamanlarda çıkan yönetmeliklerle bazı kamusal hizmetlerden yararlanmaktadır. Ancak Türkiye'deki göç mevzuatının Suriyelileri mülteci yerine sığınmacı kabul etmesi nedeniyle birçok hizmetten yararlanamama söz konusudur. Örneğin evde bakım hizmeti ve aylık bağlanması gibi en temel hizmetlerle ilgili halen tatmin edici bir yasal düzenleme mümkün olamamıştır. Bu da engellilerin kamusal hayata katılmasına belirli ölçüde engel teşkil etmektedir.

Temel hizmetlere erişim, evrensel bir insan hakkıdır. Başta eğitim ve sağlık olmak üzere barınma, istihdam, güvenlik, rehabilitasyon gibi çeşitli alanlarda hizmetlere erişme ve hizmetlerden yararlanma konusunda savaş mağduru engelli mülteciler, problemler yaşamaktadır. Dış doktoru Suriyeli göçmen, sağlık hizmeti alırken kısa sürede tedavisi olması gerekenlere uzun vadeli randevu verildiğini örneğin bürokratik teamüller ve personelin tutumundan dolayı bir Suriyelinin gözünü kaybettiğini, başka hastaların da tedavi gecikmesinden dolayı sakatlanmalar yaşadıklarını aktarmıştır (Abdül Fettah, kişisel görüşme, 21. 01. 2017).

Yapılan araştırmalar; dünyanın her yerinde engellilerin büyük çoğunluğunun toplumun yoksul kesimlerinden geldiğini ve yoksulluk içinde yaşadıklarını göstermektedir. Kuşkusuz yoksulluk, bireylerin içinde yaşadıkları toplumla işlevsel bir bütünlük içinde yaşamalarını güçleştirmektedir. Temel insani ihtiyaçlarını gideremeyen bireylerin engelliliklerinden kaynaklanan bakımının yanı sıra sağlık ve sosyal sorunlarının üstesinden gelmesi güçtür (Öztürk, 2011, s.24-25). Benzer durum araştırmada görüşülen çoğu kişi için de geçerlidir. Mültecilik ve engellilikle birleşen yoksulluk koşulları engellilerin eğitimini yarıda bırakmasıyla sonuçlanmıştır. Şanlıurfa'da işsizlik¹⁰ yüksek ve iş imkânları kısıtlı olduğu için göçmenlerin önemli bir kısmının işsizlikten dolayı büyük bir yoksullukla karşı karşıya olduğu açıktır. İşsizlik ruhi buhranı tetikleyen önemli bir unsurdur. Mesela genç bir engelli durumunu şöyle anlatıyor: *"Haftada iki üç defa dışarı çıkarım. O da evin çevresinde gezerim. İnsanları görmek güzel, gezmek iyi oturmaktan bıktım. Çalışmak istiyorum, zabıta bana müsaade etse küçük bir el tezgahı açsam, bir şeyler kazansam rahat olurum ancak daha önce küçük bir tezgahım vardı zabıta izin vermedi el koydu"* (Vail, kişisel görüşme, 18. 01. 2017).

Sağlık hizmeti için ulaşım, büyük bir sıkıntıdır. Ev ve hastane arasındaki mevcut ulaşım imkânları engelli mültecilere kolaylık sağlamamaktadır. Keskin nişancı ateşi sonucu sırtından vurulup omuriliği zedelendiği için belden aşağısı felç olan engelli, en temel şikayet olarak ulaşım sıkıntısını ifade etmiştir. Herhangi bir geliri olmadığı için ulaşımı gönüllüler ve bir yardım derneği tarafından sağlanıyor (Hasan, kişisel görüşme, 21. 01. 2017).

¹⁰ İlk mülteci kafilesinin geldiği yıl olan 2011'de işsizlik yüzde 8 iken, 2015 yılında bu oran yüzde 17,5 seviyesine yükselmiştir. Bkz. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007, Erişim Tarihi, 05.10.2017. İstatistiklerle Şanlıurfa, Şanlıurfa Valiliği ve Karacadağ Kalkınma Ajansı kitapçığı.

Güvenlik güçlerine erişimde de gerek engellilerin yeterli bilgi sahibi olmaması, gerekse güvenlik güçlerinin personel eksikliği ve göçmenlere karşı tutumlarındaki tolerans dolaylı olarak mağduriyetlere neden olmaktadır. Örneğin görüşmelerde, yurt dışından bağış ve yardım alan engellilere aracılık eden diğer Suriyelilerin gelen paranın bir kısmına el koyduğu ifade edilmiştir (Ravza, kişisel görüşme, 18. 01. 2017). Şanlıurfa’daki engelli rehabilitasyon kurumlarının sınırlılığı ve hizmetlere erişimle ilgili mevzuattan dolayı ihtiyaçların karşılanması zorlaşmaktadır. Bu açık, bölgedeki bazı uluslararası STK’lar tarafından doldurulmaktadır.

Engellilik, aynı zamanda sosyokültürel bir kavramdır. Bireyin çeşitli nedenlerden dolayı birlikte yaşamak zorunda kaldığı engeli, onun biyolojik doğasından çok, varlığını sürdürdüğü sosyal ve kültürel alanda, diğer insanlarla birlikte iken anlam kazanmaktadır. Doğuştan ya da sonradan kazanılmış engelliliğin sosyal ve kültürel anlamı, bireyin engellilik durumuna yönelik tepkilerinde ve toplumun engelli bireye bakış açısında şekillenir ki bu kültürel anlam toplumdaki topluma değişiklik gösterir (Burcu, 2011, s.39).Toplumla engelli ilişkisinde tarihsel süreç içerisinde engelli bireyler üç temel etiketleme süreci yaşamaktadır. İlk olarak toplum tarafından “tehdit edici”, ikinci olarak “yük”, üçüncü olarak da “aciz” olarak etiketlenmekte ve bu çeşitli dışlama ve mahrum bırakma stratejileriyle birlikte yürümektedir (Burcu, 2015a, s.16). Dolayısıyla olumsuz toplumsal tutumlar; damgalama, etiketleme, aşağılama engelli bireylerin dışlanmasına, onların toplumsal yaşama etkin biçimde katılamamalarına neden olur. Kendilerini damgalanmış, toplumdan soyutlanmış, hatta adeta düşmanlıkla çevrelenmiş hisseden engelliler mevcut potansiyellerini ortaya koyabilecek fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel olanaklardan da çoğu kez yoksun bırakılır (Arıkan, 2002, 14-15).Toplumsal grupların engellilere yönelik genel bir karakteri damgalama ve dışlamadır. Damgalama neredeyse tüm engelliler için geçerliken, engellilik ve göçmenliğin birlikte tecrübe edildiği Suriyeli mülteciler için sosyal dışlanma en sık karşılaşılan problemler arasındadır. Gerek Türkiye’de gerekse Şanlıurfa’da Suriyeli göçmenler üzerine yapılan birçok araştırmada Suriyelilerin belirli ölçüde yabancılık yaşadığı ve dışlanmaya maruz kaldığı tespit edilmiştir.¹¹ (Erdoğan, 2014; Kaya, 2015, Uzman ve Tösten, 2016; UHİM, 2016). Engellilerin de bu dışlanmadan payını aldığı ve yabancılık tutumlarına maruz kaldığı alanda karşımıza çıkmaktadır. Her iki durum eve kapanmayı kamusal alanlardan uzaklaşmayı beraberinde getirmektedir.

Engelli mültecilerin diğer engellilerle ortak bir problemi de fiziksel çevrenin kısıtlılıklarıdır. Engelli bireylerin toplumsal yaşamda dolayısıyla kentsel yaşamda görünür olmasında mekânsal ve çevresel düzenlemelerin kalitesi onların engelli olmayan bireyler tarafından anlaşılması, ötekileştirilmemesi ve ayrımcılığa uğramaması açısından önemlidir (Burcu, 2015a, s.129). Fiziksel çevrenin kısıtlılığı, WHO tarafından yetersiz erişilebilirlik olarak tanımlanmaktadır. Birçok mekân(kamusal kullanıma açık alanlar ve binalar dahil), ulaşım sistemi ve bilgi edinme herkes için erişilebilir değildir. Engelli bir insanın iş arama konusunda cesaretinin kırılmasının veya sağlık hizmetlerinden mahrum kalmasının en sık görülen nedeni

¹¹ Ayrıca bkz. Suriyeli Dom Göçmenler Mevcut Durum Araştırması, *Suriyeli Dom Göçmenler En Altakiler Yoksulluk ve Ayrımcılık Arasında Göç Yollarında*, 1. Basım, Altan Matbaası, Ankara, 2016., TÜRKİYE’DE MÜLTECİLERİN KABUL KOŞULLARI, HAK ve HİZMETLERE ERİŞİMLERİ, Uydu Kentler İzleme ve Raporlama Projesi Raporu, 2015 Egeus Matbaacılık : İZMİR.

ulaşıma erişememektir. (Dünya Engellilik Raporu, 2011).Yollar, parklar, alış veriş merkezleri, ibadethaneler ve daha birçok alanın engelliler için düzenlenmemesi ilgili yerlerde engellilere yardımcı olacak destek hizmetlerinin olmaması ev dışı ilişkileri ve toplumsallaşmayı engellemektedir.

Şiddete maruz kalma, engelliler için önemli bir problemdir. Engelli mülteciler, bazen ailelerinden bazen de sosyal çevrelerinden şiddet görmektedir. Ayrıca engelliler kendini ve ailesini savunamayacak pozisyonda olmasından dolayı çevresi tarafından istismar edilmektedir. Alanda yardım dağıtan bir dernek yöneticisinin aktardığı vakada yardım yapacağımız bahanesiyle iki ayağını kaybetmiş savaş mağduru bir engellinin evine gelen mahalledeki gençlerin engellinin ailesine tacize yeltendiği kaydedilmiştir(akt. Kaya, 2017, s.115-116). Bu bağlamda engelli mültecilerin korunmaya muhtaç olduğu görülmektedir.

Alanda karşılaşılan diğer bir durum, engelli mültecilerin yerel engelli dernekleri ve belediyelerin bu yöndeki kurumlarını tanımadığıdır. Aynı şekilde yerel dernekler de savaş mağduru engelli mültecilerinden haberdar değildir. Örneğin Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Engelli Koordinasyon Merkezinde yapılan incelemeler sonucu merkezin işlevsel kompleks bir tesis olduğu gözlenmiştir. Dinlenme, eğlenme, mesleki kurslar, sosyal ve sportif faaliyetlerin olduğu bu tesis ve yanı sıra yerel engelli derneklerin benzeri konularda çeşitli faaliyet ve etkinlikleri de engelli mültecilerce bilinmemektedir.

Göçün getirmiş olduğu kargaşa ve Suriyelilere yönelik hükümetin iyimser tutumu çoğu iş ve işleyişin yeterince denetlenmemesine yol açmaktadır. Şehirde çalışan engelli yardım dernekleri yöneticilerinin aktardığında göre özellikle enformel oluşumlar engellilere hizmet adı altında onları istismar etmektedir. Protez, orte, koltuk değneği, sandalye, vb. araç gereçler temin edilirken kalitenin gözetilmemesi, engellilerin mevcut engellerini rahatsız etmekte kalitesiz malzemenin dolaylı olarak yaralar oluşabilmektedir. Bu durum hem enformel oluşumlar hem de fırsatçı şirketlerin işbirliğiyle sürmektedir.

Son olarak alanda karşılaşılan bir durum da muhalif savaşçılar olgusudur. Savaş mağdurları arasında çatışmalardan doğrudan etkilenen bir grup olarak muhalif savaşçılar da bulunmaktadır. Bilindiği gibi Suriye'deki iç savaşta birçok muhalif grup da savaşın bir parçasıdır. Araştırma esnasında Şanlıurfa'da bazı evlerin savaşta yaralanıp engelli hale gelen muhalif savaşçıların tedavi ve rehabilitasyonu için kullanıldığı görülmüştür. Söz konusu evler sağlık, hijyen ve tedavi koşulları bakımından yetersizdir. Engelli hale gelen savaşçılar bağlı olduğu gruplardan aylık 100 TL almakla birlikte hastane gidiş gelişleri dışında çeşitli riskler gerekçe gösterilerek neredeyse hiç dışarı çıkmamakta toplumsal süreçlere katılmamaktadır. Bu da savaş mağduru engelliliğin ayrı bir boyutunu oluşturmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Suriye’deki savaş nedeniyle oluşan engellilik olgusunun göç ve göçmenlik boyutuyla ele alındığı bu makalede özel ve kamusal alandan kaynaklı problemler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Türkiye’ye sığınan savaş mağduru engelli mülteciler, bir yandan engellilikle gelişen diğer yandan ise göç ve mültecilikle oluşan problemlerle karşı karşıyadır. Bireysel, ailevi ve kamusal alanda görülen problemler; dil problemi, yabancılık duygusu, damgalanma, psikolojik bunalım, ailenin ekonomik durumu, ailenin eğitim düzeyi ve engellilik bilinci, barınma/konut koşulları, bireysel ve aile düzeyindeki mültecilik duygusu, sosyal destek ağlarından mahrumiyet, engelli mevzuatı, temel hizmetlere erişememe, sosyal dışlanma ve yabancılık, fiziksel çevrenin kısıtlılıkları, şiddet ve istismar, engelli STK’lar ve yerel kurumların bilinmemesi ve merdiven altı derneklerin fırsatçılığı olarak sayılabilir. Savaş mağduru engelli mültecilerin yukarıda sayılan problemlerle karşı karşıya olması onların başta özel alan olan ev/aile ortamında sonrasında ise kamusal alanda çeşitli düzeylerde dışlanmasına ve psiko-sosyal problemler yaşamasına yol açmaktadır. Sosyolojik anlamda dışarıda bırakılma ve huzursuzluk, göçmenliğin de getirmiş olduğu yabancılık psikolojisiyle birleşince engelli bireylerde ev dışı alanları yeterli derecede kullanamama ve toplumsal ilişkilere beklenen düzeyde katılım göstermemeye neden olmaktadır. Söz konusu durum, savaş mağduru engelli mülteciler açısından yerleşilen mekânlardaki uyum ve kabul süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Tüm bu problemler için şu öneriler tartışılabilir;

-Dil problemi için kısa vadede tercümanlık hizmetlerinin artırılması orta ve uzun vadede ise engellilere özel eğitim materyallerini içeren yüz yüze veya web tabanlı dil kurslarının tertip edilmesi gerekmektedir.

-Yabancılık duygusu, damgalama ve psikolojik travmaları minimize etmek için engelli mültecilere yönelik psikolojik destek olanakları geliştirilmeli rehabilitasyon imkanları genişletilmelidir.

-Türkiye’deki mültecilere yönelik mevzuata engelli savaş mağduru mülteciler konusu da eklenmeli, pozitif ayrımcılık içeren normlar ilgili mevzuatla düzenlenmelidir. Örneğin engellilere aylık bağlanması, ulaşım, tedavi gibi konular öncelikli olarak ele alınabilir. Ayrıca kurumlar arasında bürokrasiyi en aza indiren ve uyumu artırıcı mevzuat düzenlemeleri gerekmektedir.

-Temel hizmetlere erişim konusunda çift yönlü girişimlere ihtiyaç vardır. Bir yandan yerel kurumlar seferber edilmeli ve ilgili eğitimler sağlanmalı, diğer yandan engelli mültecileri ve ailelerini bilgilendirici faaliyetler için Suriyeli göçmenlerce kurulmuş STK’larla işbirliği yapılmalıdır.

- Savaş ve engellilik nedeniyle kesintiye uğrayan eğitim için fonksiyonel ve engellilerin imkânlarına uygun yöntemler geliştirilmelidir.

-Suriyelilerin çalışmasını kolaylaştıran mevzuat 2016 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu bağlamda uygun istihdam alanları tespit edilmeli ve engellilerin istihdamı için kota uygulaması yapılmalıdır.

- Güvenlik birimlerine ulaşma ve yardım alma ile ilgili gerek yardım dağıtan STK'lar ve gerekse Suriyelilerce kurulmuş STK'lar eğitilmeli, el ilanı ve broşürlerle bilgilendirme yapılmalıdır.
- Sosyal dışlanma ve yabancılığı azaltmak için yerli halk ile Suriyeli grupları buluşturan sosyal, sportif, sanatsal entegrasyon faaliyetlerine ağırlık verilmelidir.
- Belediyeler fiziksel yapı açısından engelliler için harekete geçmiş olmasına rağmen kamusal alandaki birçok yerde halen fiziksel kısıtlılıklar söz konusudur. Eğlenme, gezme, dinlenme, ibadet, için kullanılan mekânlarda ve bu mekânlara erişimde engellilerin ulaşımını kolaylaştırıcı düzenlemelere ihtiyaç vardır.
- Şiddet ve istismara karşı hem engelliler hem de ailelerinin pedagojik açıdan eğitimi şarttır. Olası bir durumda engellilere ve ailelerine savunma, yardım çağırma, güvenlik güçlerine ve ilgili kuruluşlara nasıl erişileceği kurslar, yazılı dokümanlar aracılığıyla farkındalık oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca her türlü fırsatçılık karşısında duyarlılık geliştirilmeli yetkililerce ilgili tedbirler alınmalıdır.
- Yerel STK'lar ve diğer yerel kamu kuruluşları ile engelli mültecilerin buluşması sağlanmalı karşılıklı bilgilendirmeler yapılmalıdır. Engellilerin ihtiyaç duyduğu araç ve gereçler üzerinden fırsatçılık yapan art niyetli şirket ve derneklerin takip ve denetimi daha da sıklaştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- AFAD Başkanlığı (2014). *Türkiye'deki Suriyeli Kadınlar Raporu*. Ankara.
- Arıkan, Ç. (2002).sosyal model çerçevesinde özürüllüğe yaklaşım. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi, Türkiye Kökler Federasyonu Yayını, Cilt 2, Sayı 1: 11-25.*
- Burcu, E. (2011). Türkiye'de engelli bireylere ilişkin kültürel tanımlamalar: Ankara örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Haziran, cilt 28:, sayı:1, 37-54.*
- Burcu, E. (2015a). *Engellilik sosyolojisi*. Anı: Ankara.
- Burcu, E. (2015b). Türkiye'de Yeni Bir Alan: 'Engellilik Sosyolojisi' ve Gelişimi. *Sosyoloji Konferansları No: 52 (2015-2), s.319-341, DOI: 10.18368/IU/sk.21828.*
- Dünya Sağlık Örgütü (2011). *Dünya Engellilik Raporu Yönetici Özeti*. (<http://siteresources.worldbank.org/TURKEYINTURKISHEXTN/Resources/455687-1328710754698/YoneticiOzeti.pdf>).
- Erdoğan, M. Murat (2014). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*. Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (HUGO), <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/46184>.
- Goffman, E. (2014). *Damga Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. (2.Baskı). Ş. Geniş, L. Ünsaldı, S.N. Ağırnaslı (Çev). Ankara: Heretik.

- Habermas, J. (2012). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*.(10. Baskı). T. Bora, M. Sancar (Çev).İstanbul: İletişim.
- <http://www.goc.gov.tr>,(http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecicikoruma_363_378_4713_icerik), Erişim Tarihi: 05.10.2017.
- <http://www.mevzuat.gov.tr>,(www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5378.doc), Erişim Tarihi: 05.10.2017
- <http://www.tuik.gov.tr>, (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007), Erişim Tarihi: 05.10.2017.
- İstatistiklerle Şanlıurfa (2016). Şanlıurfa Valiliği ve Karacadağ Kalkınma Ajansı Ortak Kitapçığı.
- Kara, B. (2016).Türkiye’de Engelli Bireylerin Yasal Hakları Ve Uygulamadaki Yeri. *International Journal of Social Science, Number: 48*, p.249-260, Summer II 2016, Doinumber:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3582>.
- Karatas, K. (2002). Özürlülere Karşı Ayrımcılık ve Ayrımcılıkla Savaşım, *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi, Türkiye Körler Federasyonu Yayını, Cilt 2*, Sayı 1: 1-10.
- Kaya, M. (2015). Komşuda Misafirlik: Suriyeli Sığınmacılarca Kurulmuş Mülteci Derneklerinin Perspektifinden Türkiye’de Yaşamak. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science. Autumn III 2015*, 263-279, doi:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3050>Number: 39.
- Kaya, M. ve Orhan Demirağ, E. H. (2016). Türkiye'deki Suriyeli Kadın Sığınmacıların İş Piyasasındaki Çalışma Koşullarına Sosyolojik Bir Bakış: Şanlıurfa Örneği. H. M. Paksoy, K. Sarıoğan, Ö. Özkan, E. Yıldırımci. (Edt.),*II. Uluslararası Ortadoğu Konferansları: Ortadoğu'daki Çatışmalar Bağlamında Göç Sorunu. Bildiri Kitabı*. Kilis: 7 Aralık Üniversitesi Matbaası.
- Kaya, M. (2017). *Türkiye’deki Suriyeliler İç İç Geçişler Ve Karşılaşmalar*. İstanbul: Hiperlink.
- Marshall, G. (1999).*Sosyoloji Sözlüğü*. O.Akınhay, D. Kömürcü (Çev.).Ankara: Bilim ve Sanat.
- Meşe, İ (2014a). Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir? . *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, Yıl: 14, Sayı: 33*, 79-92, ISSN: 2148-9424, DOI: <http://dx.doi.org/10.21560/spcd.17773>.
- Meşe, İ (2014b). Damgalamanın “Köşeye Sıkıştırdığı” Kadınlar: Zihinsel Engelli Çocukların Anneleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 7 Sayı: 31*,544-550.
- ORSAM. (2015). *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri*. ORSAM Rapor No: 195.
- Özsoy, S. A. vd. (2006). Zihinsel Engelli Çocuk Sahibi Ailelerin Yaşadıkları Güçlüklerin İncelenmesi, *Aile ve Toplum Yıl: 8 Cilt: 3 Sayı: 9 Ocak-Şubat-Mart 2006* ISSN: 1303-0256, 69-77.
- Öztürk, M (2011).*Türkiye’de Engelli Gerçeği*. Ajansvista, Ankara.

- Park, R. E. (2016). İnsan Göçü Ve Marjinal İnsan.(Der.) Levent Ünsaldı, *Yabancı Bir İlişki Biçimi olarak Ötekilik İçinde* . Ankara: Heretik.
- Schütz, A. (2016). Yabancı: Bir Sosyal Psikoloji Makalesi. (Der.) Levent Ünsaldı, *Yabancı Bir İlişki Biçimi olarak Ötekilik İçinde* (s.35-52).Ankara: Heretik.
- Simmel, G. (2016). Yabancı. (Der.) Levent Ünsaldı, *Yabancı Bir İlişki Biçimi olarak Ötekilik İçinde*(s.27-34). Ankara: Heretik.
- Turhanoğlu, A. K. vd. (2012). Sosyolojide Araştırma Yöntem Ve Teknikleri. Ed. Temmuz Göncü Savran, Eskişehir: TC. Anadolu Üniversitesi.
- Tuğan, N. H. (2014).*Türk Sinemasında Hastalık Ve Beden Temsilleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).Gazi Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Türk Tabipler Birliği(2014). *Suriyeli Sığınmacılar Ve Sağlık Hizmetleri Raporu*. (1. Baskı). Ankara: Türk Tabipler Birliği.
- Uzman, N ve Tösten, R. (2016). Suriyeli Akademisyenlerin Bakış Açısından Türkiye-Suriye İlişkileri ve Sığınmacılar Meselesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2016 Bahar (24), 251-272.
- Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi (UHİM). (2016). *Kayıp Nesil Soruşturması Suriyeli Mülteciler*. Editör: H.Türkan- M. E.Altundiş, İstanbul, Ekim 2016.